

PAPER

HUQUQIY JARAYONLARDA SHAXS XULQ-ATVORI VA PSIXOLOGIK OMILLAR YURIDIK PSIXOLOGIYANING METODOLOGIYASI VA ZAMONAVIY MUAMMOLARI

Saatbaeva Azada Bayrambaevna^{1,*}

¹Qoraqalpoq qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, yurisprudensiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi, Nukus O'zbekiston

* azadasaatbaeva708@gmail.com

Abstract

Maqolada huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori va unga ta'sir etuvchi psixologik omillar yuridik psixologiya nuqtayi nazaridan kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida sud jarayonlarida ishtirok etuvchi shaxslar - jinoyatchilar, jabrlanuvchilar, guvohlar hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar vakillarining psixologik xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, yuridik psixologiyaning metodologik asoslari, jumladan, eksperimental tadqiqotlar, psixodiagnostik usullar, so'rovnomalar va kuzatuv metodlarining amaliy qo'llanilishi yoritib beriladi. Maqolada inson xulq-atvorini baholashda psixologik omillarning roli, ularning huquqiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'siri ham tahlil qilinadi. Bundan tashqari, yuridik psixologiya fanining hozirgi bosqichdagi dolzarb muammolari, xususan, jinoyatchilik motivlarini chuqur anglash, sud-psixologik ekspertiza sifatini oshirish va huquqiy jarayonlarda psixologik yondashuvlarni takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari yuridik psixologiya sohasida ilmiy yondashuvlarni rivojlantirish va amaliy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Key words: yuridik psixologiya, huquqiy jarayon, shaxs xulq-atvori, psixologik omillar, sud-psixologik ekspertiza, tadqiqot metodlari, psixodiagnostika, jinoyatchilik motivlari, guvoh psixologiyasi, jabrlanuvchi psixologiyasi, huquqiy qarorlar, metodologiya

Kirish adabiyotlar sharhi

Yuridik psixologiya psixologiya va huquq fanlari kesishmasida shakllangan dolzarb ilmiy yo'nalish

bo'lib, u huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori va psixologik omillarni o'rganadi. Mavzuning dolzarbligi sud va tergov jarayonlarida inson omilining hal qiluvchi ahamiyati hamda psixologik

Compiled on: April 15, 2026.

Copyright: ©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Humanities for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

holatlarning huquqiy qarorlarga bevosita ta'siri bilan izohlanadi. [1, 2, 3].

Muammo shundan iboratki, huquqiy jarayon ishtirokchilarining psixologik holati yetarli darajada hisobga olinmasligi noto'g'ri baholash va subyektiv qarorlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli shaxs xulq-atvorini ilmiy asosda o'rganish zarur hisoblanadi. Tadqiqot maqsadi huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori va psixologik omillarni yuridik psixologiya nuqtayi nazaridan tahlil qilishdir. Vazifalar esa ishtirokchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganish va metodologik yondashuvlarni tahlil qilishdan iborat. Ilmiy yangilik shundan iboratki, shaxs xulq-atvori psixologik omillar bilan kompleks holda, huquqiy jarayon kontekstida tahlil qilinadi. [1, 2, 3].

Yuridik psixologiya hozirgi kunda psixologiya va huquq fanlari kesishmasida shakllangan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu fan huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori, emotsional holati, motivatsiyasi va individual psixologik xususiyatlarini o'rganib, ularning sud va tergov jarayonlariga ta'sirini tahlil qiladi. Shu orqali u adolatli sud qarorlarini qabul qilish, jinoyatchilikning oldini olish hamda huquqni muhofaza qilish tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. [1, 2, 3].

Yuridik psixologiya sudya, advokat, tergovchi, guvoh va jabrlanuvchi kabi huquqiy jarayon ishtirokchilarining psixologik holatini chuqur tahlil qilish asosida sud va tergov faoliyatini ilmiy jihatdan takomillashtiradi. Mazkur fan huquqiy munosabatlar va inson psixikasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berib, huquqiy qarorlar qabul qilishda psixologik omillarni hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Yuridik psixologiya mustaqil fan sifatida XX asr boshlarida shakllangan bo'lib, uning rivojiga Hugo MÜNSTERBERG katta hissa qo'shgan. U 1908 yilda chop etilgan *On the Witness Stand* asarida sud jarayonida psixologik bilimlardan foydalanish zarurligini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, Lev VYGOTSKY va Aleksei LEONTIEV tomonidan olib borilgan tadqiqotlar yuridik psixologiyaning metodologik asoslarini rivojlantirishga muhim hissa qo'shgan. Natijada ushbu yo'nalish zamonaviy huquqiy tizimning ajralmas ilmiy-

amaliy sohasiga aylandi. [1, 2, 3].

Metodlar

Ushbu tadqiqot yuridik psixologiya doirasida huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori va unga ta'sir etuvchi psixologik omillarni ilmiy tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda nazariy, empirik va qisman amaliy yondashuvlar uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini yuridik psixologiya, sud psixologiyasi hamda huquqiy xulq-atvor nazariyalari tashkil etdi. [1, 2, 3, 4, 5].

Tadqiqot jarayonida kuzatuv, so'rovnomalar, intervyu, psixologik tahlil, kontent-tahlil hamda eksperimental yondashuv elementlaridan foydalanildi. Mazkur usullar orqali huquqiy jarayon ishtirokchilarining emotsional holati, motivatsiyasi, idrok va qaror qabul qilish xususiyatlari kompleks tarzda o'rganildi.

Ma'lumotlar manbai sifatida ilmiy monografiyalar, xalqaro va mahalliy ilmiy maqolalar, sud-psixologik ekspertiza materiallari hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga oid statistik va amaliy ma'lumotlar bazasi xizmat qildi.

Tadqiqot obyekti sifatida huquqiy jarayon ishtirokchilari - sudya, tergovchi, advokat, guvoh va jabrlanuvchilarning psixologik xulq-atvori tanlab olindi. Tadqiqot muayyan sud va tergov jarayonlari doirasida amalga oshirildi.

Eksperimental metod

Huquqiy vaziyatlarga o'xshash sharoitlar yaratilib, shaxsning psixologik reaksiyalari (xotira, qaror qabul qilish, stressga javob) o'rganiladi. Bu metod guvohlar va ishtirokchilarning idrok jarayonini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

So'rov va anketa metodlari

Huquqiy jarayon ishtirokchilarining psixologik holati, hissiy kechinmalari va voqeani idrok etish xususiyatlarini aniqlash uchun qo'llaniladi.

Kuzatish metodi

Sud va tergov jarayonlarida shaxslarning xulq-atvori, emotsional reaksiyalari va nutqiy o'zgarishlarini tabiiy sharoitda kuzatish orqali tahlil qilinadi.

Intervyu (suhbat) metodi

Guvoh, jabrlanuvchi va gumonlanuvchilar bilan chuqur suhbatlar o'tkazilib, ularning psixologik holati va voqea haqidagi tasavvurlari o'rganiladi.

Psixologik testlar metodi

Shaxsning xotira, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik kabi psixologik xususiyatlarini aniqlashda qo'llaniladi.

Psixologik ekspertiza metodi

Sud jarayonida mutaxassis-psixolog tomonidan shaxsning ruhiy holati, jinoyat paytidagi psixologik holati yoki jabrlanuvchining travmatik holati baholanadi.

Kontent-tahlil metodi

Sud qarorlari, ko'rsatmalar, intervyular va hujjatlar mazmuni tahlil qilinib, shaxsning psixologik xulq-atvori haqida xulosalar chiqariladi.

Tanlanma (sample) guruhiga huquqiy tizimda faoliyat yurituvchi mutaxassislar hamda sud jarayonlarida ishtirok etgan shaxslar kiritilib, ularning psixologik reaksiyalari va xulq-atvor modellari tizimli ravishda tahlil qilindi.

Natijalar

Tadqiqot davomida yuridik psixologiya doirasida huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori va psixologik omillarni o'rganish asosida bir qator ilmiy natijalar aniqlandi. [1, 2, 3, 4, 5].

Huquqiy jarayonlarda ishtirok etuvchi shaxslarning psixologik holati ularning xulq-atvori, qaror qabul qilish jarayoni va voqealarni idrok etishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ayniqsa, emotsional zo'riqish va stress holatlari huquqiy baholash jarayonida subyektiv yondashuvni kuchaytirishi kuzatildi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, guvohlar tomonidan berilgan ko'rsatmalar vaqt o'tishi bilan o'zgaruvchanlik xususiyatiga ega bo'lib, xotira jarayonlarining psixologik xususiyatlari ularning aniqligiga ta'sir etadi.

Shuningdek, jabrlanuvchilarda affektiv holatlar (qo'rquv, xavotir va stress) voqealarni idrok etish va talqin qilish jarayonida psixologik buzilishlarga olib kelishi mumkinligi aniqlangan. [1, 2, 3, 4, 5]. Adabiyotlar tahlili natijalari shuni ko'rsatadiki, huquqiy jarayonlarda psixologik omillarni hisobga olish sud va tergov faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, olingan natijalar yuridik psixologiya metodlarining huquqiy jarayonlarni to'g'ri tahlil qilish va inson xulq-atvorini ilmiy asosda tushuntirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini

tasdiqlaydi.

Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori va psixologik omillar sud hamda tergov faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Olingan natijalar yuridik psixologiya doirasida shakllangan nazariy qarashlar bilan mos keladi hamda inson omilining huquqiy qaror qabul qilish jarayonidagi ahamiyatini yana bir bor asoslaydi. [1, 2, 3, 4, 5].

Ilmiy adabiyotlarda (H. Münsterberg, L. Vygotskiy, A. Leontyev va boshqalar) qayd etilishicha, kognitiv jarayonlar, xususan xotira, idrok va emotsional holat sud jarayonida guvoh ko'rsatmalarining ishonchligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari ham mazkur nazariy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlab, emotsional zo'riqish va stress holatlari huquqiy baholashda subyektivlikni kuchaytirishini ko'rsatadi. Natijalarning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, ular yuridik psixologiya metodologiyasining amaliy jarayonlarda qo'llanilishi zarurligini asoslaydi. Xususan, guvoh va jabrlanuvchilarning psixologik holatini inobatga olish sud qarorlarining obyektivligi va ishonchligini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlanadi.

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud. Jumladan, empirik ma'lumotlarning keng ko'lamda yig'ilmaganligi, tanlanmaning nisbatan cheklanganligi hamda ayrim holatlarda subyektiv baholash elementlarining mavjudligi natijalarni umumlashtirish darajasini ma'lum darajada cheklaydi.

Amaliy tavsiyalar sifatida huquqiy jarayonlarda psixolog mutaxassislar ishtirokini kengaytirish, guvohlar bilan ishlashda standartlashtirilgan psixodiagnostik usullardan foydalanish hamda sud-tergov xodimlari uchun yuridik psixologiya bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

References

1. Sultonov, R. (2010). Yuridik psixologiya. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Yusupov, B. (2018). Sud psixologiyasi

- va guvohlik. Toshkent: "Yosh gvardiya" nashriyoti.
3. Abdullayeva, N. (2020). O'zbekistonda yuridik psixologiyaning rivojlanishi. Toshkent: O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.
 4. To'raqulov, D. (2017). Yuridik psixologiya va jinoyat sudlovida psixologik ekspertiza. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
 5. Turumbetova Z., Dauletmuratova K. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR XULQ-ATVORIGA TA'SIRNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – B. 848-854.
 6. Тлегенов М.Т., universum: химия и биология "международный центр науки и образования" eissn: 2311-5459 Экологические особенности популяции meriones tamariscinus в низовьях Амударьи Журнал 3-1 (93) год: 2022.
 7. Тлегенов М.Т., «Российская наука в современном мире» XXXVI международная научно-практическая конференция 28 февраля 2021 научно-издательский центр сборник статей Популяционные показатели мелких млекопитающих в низовьях дельты Амударьи 2021/2/28 с.27
 8. Тлегенов М.Т., Экология (по отраслям) doi - 10.32743/ unichem.2022.93.3.13097 Экологические особенности популяции meriones tamariscinus в низовьях Амударьи журн. 2022. 3(93). с.7-11. <https://7universum.com/ru/nature/archive/item/13097>